

Simpozij “Nevidljivi gradovi: urbani akteri razvoja jadranske regije“

Split, 6. studenog 2024.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, 6. studenoga 2024. godine, održan je simpozij “Nevidljivi gradovi: urbani akteri razvoja jadranske regije“. Ideja organizacije tog znanstvenog skupa proizišla je iz potrebe rekapituliranja dosadašnjih razvojnih tendencija u jadranskom prostoru Hrvatske te kontekstualizacije suvremenih modela razvoja unutar lokalnih okvira (održivi, endogeni, neoendogeni, policentrični i participativni razvoj). Prethodne studije i strateški dokumenti pokazuju izrazitu centralizaciju najvećih gradova u Hrvatskoj, pri čemu srednji i mali gradovi te ruralna područja nemaju dostatne kapacitete oblikovanja vlastitih razvojnih vizija. Simpozij je organiziran u suradnji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i Hrvatskog sociološkog društva. Okupio je devet izlagača, znanstvenika, sveučilišnih nastavnika i stručnjaka iz područja sociologije, koji su razmatrali razvojne tendencije pojedinih sredina, konkretnije gradova i njihovih naselja (Zadar, Šibenik, Zlarin, Split, Makarska i Dubrovnik) i Splitsko-dalmatinske županije (urbano-ruralne veze). Simpozij je medijski popraćen, a naročito veseli zanimanje studenata za obuhvaćene teme koji su tijekom većeg dijela njegova održavanja ispunili dvoranu. Pozdravne riječi prilikom otvaranja skupa uputili su izv. prof. dr. sc. Nikša Varežić, prodekan za znanost i međunarodnu suradnju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, prof. dr. sc. Inga Tomić-Koludrović, profesorica emerita i znanstvenica Sveučilišta u Zadru i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar – područni centar Split i doc. dr. sc. Toni Popović, nastavnik

Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i voditelj splitske podružnice Hrvatskog sociološkog društva.

U uvodnom izlaganju, prof. dr. sc. Inga Tomić-Koludrović razmatrala je zastupljenost i pozicije kulture unutar socioloških teorija razvoja. Istaknula je kako su takve teorije tijekom većeg dijela 20. stoljeća zanemarivale kulturu. Pozornost se pridavala ekonomiji i politici kao ključnim uvjetima stabilnosti i prosperiteta. Skromni početak afirmacije tog novoga akademskog polja počinje nakon Drugoga svjetskog rata, a kao ključni trenutak ističe se inauguracijski govor američkog predsjednika H. S. Trumana iz 1949. godine. U njemu je istaknuta potreba ekonomskog ulaganja u nerazvijene, što bi vodilo njihovoj demokratizaciji i suradnji s SAD-om. U pozadini su bili strah od geopolitičkog utjecaja Sovjetskog saveza i promicanje modela zapadne demokracije koji je smatran uzorom za nove demokracije. Prema Tomić-Koludrović, teorijski zaokret nastupa početkom novog milenija, pri čemu se unutar različitih pristupa sociologije i drugih disciplina uviđa središnji položaj kulture u ljudskoj egzistenciji, odnosno nemogućnost razumijevanja društva bez sagledavanja kulturnih dimenzija. Već od 1990-ih razvijaju se brojne teorije u kojima se kulturi pridaje veća ili manja uloga unutar društvenog razvoja. Tako Sen razrađuje teoriju sposobnosti u kojoj razvoj poistovjećuje sa širenjem sposobnosti putem obrazovanja, zdravstvene skrbi, političkih sloboda i sl. Kultura se više ne smatra nevažnom, ali je njezina pozicija unutar takvih teorija sekundarna, tj. kultura je kontekstualni fenomen koji razvoju pridonosi posredno. Unutar ranih teorija globalizacije, kultura se i dalje ne sagledava kao pokretač razvoja i globalizacije, nego kao posljedica takvog povezivanja na ekonomskoj i tehnokomunikacijskoj osnovi. U teoriji refleksivne modernizacije, Beck (1986) uviđa važnost kulture odnosno vrijednosti i normi kod interpretacija i reakcija na rastuće

rizike kojima je društvo izloženo (ekološki, ekonomski, vojni i dr.). U tome smislu, naročito van Loon (2003) stavlja naglasak na kulturne fenomene društva rizika u svojoj teoriji rizika 2.0. Značajniju ulogu kulture unutar društvenog razvoja vide i teorije postrazvoja, vezane za kontekst jačanja društvenih pokreta skupina poput seljaka, žena, autohtonih zajednica i dr. Takve teorije naglašavaju kako je koncept razvoja diskurzivni izum Zapada kojemu treba suprotstaviti lokalna znanja i alternativnu ekonomiju uz promicanje ekološke održivosti i socijalne pravde. Eisenstadt (2000) uvodi teoriju višestrukih modernosti, prema kojoj različita društva razvijaju vlastite verzije modernosti kroz različite kombinacije tradicijskih i suvremenih obrazaca društvenog života, pri čemu je moguće razmatrati njihove sličnosti i razlike u odnosu na Zapad (Lau). Teorija kreativnih industrija jedan je od novijih pristupa koji kulturu stavlja u središte društvenog razvoja. Međutim, promatra je kao robu i fokusira se na njezinu tržišnu vrijednost kao temelja ekonomije. Taj je pristup izazvao brojne društvene probleme poput posljedica masovnog turizma, pitanja autentičnosti lokalnih zajednica i nejednakosti u kulturnoj potrošnji.

U zaključnom dijelu izlaganja, Tomić-Koludrović ukazuje na prepoznavanje vrijednosti kulture unutar suvremenih društava opterećenih globalnim rizicima te potrebe za inkluzivnijim oblicima razvoja. Fokus je na lokalno održivim modelima, pri čemu kultura jača društvenu koheziju i kvalitetu života. Razvijaju se kulturalno osjetljive razvojne teorije (engl. *culturally sensitive development theories*), koje ponajviše kombiniraju pristupe višestruke modernosti i postkolonijalne teorije te nude kritiku teorija modernizacije kao linearnih i primjenjivih isključivo na Zapad.

Mr. sc. Mirko Petrić (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – područni centar Split) održao je izlaganje o novim urbanim konfiguracijama u Splitu kao posttranzicijskom gradu. Cilj je izlaganja ponuditi teorijske artikulacije

razvojno relevantnih procesa na području grada Splita, a njegova je svrha pridonijeti razumijevanju razvojnih mogućnosti hrvatskoga društva u cjelini. Autorova zainteresiranost za Split kao predmet istraživanja proizlazi iz višegodišnjeg proučavanja tog društvenog i prostornog konteksta. Prema Petriću, spomenuti grad ima najveće mogućnosti samostalne intelektualne artikulacije razvoja kad je riječ o dalmatinskim gradovima, unatoč postupnom razgrađivanju intelektualne infrastrukture u postsocijalističkom razdoblju. U Splitu se odvijaju intenzivni procesi urbane transformacije od 2013. godine s naglaskom na integraciju grada u “prostor tokova” (npr. širenje praksi bez autohtonog predznaka, povezivanje udaljenih prostora na temelju njihovih funkcija i sl.; više u Castells, 1998). Takve procese jasno odražavaju turistifikacija i apartmanizacija, čija slaba normativna regulacija uzrokuje brojne nepovoljne posljedice. Jedna je od njih nepovoljan položaj u ekonomskom smislu, odnosno perifernost unutar ekonomije usluga, pri čemu sveučilište i klinički bolnički centar (najveći poslodavci u javnom sektoru) ne uspijevaju tržišno artikulirati svoje proizvode i usluge koji bi bili zasnovani na znanju. Pozadinu takvog stanja Petrić nalazi u slabom ljudskom i društvenom kapitalu, tj. niskim intelektualnim i poduzetničkim aspiracijama. U Splitu se odvija “gubitak identiteta i promjena lokalnih tokova”, trenutačno bez mogućnosti refleksivne revalorizacije resursa.

Petrić smatra kako Splitu nedostaju teorijske i institucionalne pretpostavke za uspješno implementiranje pretpostavki reteritorijalizacije Europske unije. Takav proces uključuje kombinaciju načela paternalizma i supsidijarnosti u odlučivanju (simultano *top-down* i *bottom-up* odlučivanje: EU – zemlje članice – gradovi – regije). Istovremeno, promiču se prekogranična sinergija i razvojna održivost (izgradnja institucija, afirmacija lokalnih resursa, sprečavanje siromaštva i socijalne isključenosti itd.). Cilj je

reteritorijalizacije povećati ulogu gradova u takvom modelu upravljanja, o čemu se nadalje raspravljalo tijekom simpozija.

Izv. prof. dr. sc. Sven Marčelić (Sveučilište u Zadru) iznio je rezultate komparativnog istraživanja u Zadru i Splitu, kojim se razmatraju povezanost razvoja javne infrastrukture i političkih preferencija glasača. Unutar teorijskog okvira izlaganja, Marčelić se osvrnuo na razdoblja modernizacije hrvatskih gradova, pri čemu je socijalistička modernizacija podrazumijevala planski razvoj. Unatoč tomu, planska izgradnja nije mogla odgovoriti na sve potrebe za stambenim kapacitetom (rapidna urbanizacija), što je vodilo nereguliranoj gradnji na većim perifernim predjelima gradova. U postsocijalističkom razdoblju ne nastupa zaokret. Gradovi se neplanski turistificiraju. Uočljiva je depopulacija njihovih centara uz daljnje naseljavanje periferije, čime se građani odmiču od infrastrukture (ulaganja su dominantno u centru). Kad je riječ o determinantama preferencija glasača, Marčelić se osvrnuo na uvide koje iznose Dijkstra i sur. (2018), prema kojima populističko glasovanje presudno ovisi o razvojnim indikatorima poput obrazovanja, zdravlja i prihoda, kao i dobi. Unutar provedenog istraživanja, razmatrani su ishodi predsjedničkih izbora 2020. godine, lokalnih izbora 2021. te parlamentarnih i europskih izbora 2020. i 2024. godine. Povezanost razvijenosti infrastrukture i glasačkih preferencija analizirana je temeljem udaljenosti između biračkih mjesta i javne infrastrukture (obrazovanje: ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, osnovne i srednje škole; zdravlje: ustanove opće prakse, pedijatrijske ustanove, stomatološke ordinacije i ljekarne). U obradi podataka korišten je računalni program QGIS. Prema rezultatima, desno orijentirani birači značajno se razlikuju po svim mjerama od lijevog centra i umjerene desnice (Post Hoc – Scheffe). Prostorno su smješteni u rubnim područjima grada sa znatno većom udaljenošću od javne infrastrukture. Marčelić upućuje na nedostatak

infrastrukture kao značajnu determinantu desnih (populističkih) glasova te ukazuje na društvenu i ekonomsku isključenost kao okvir za objašnjenje takvog djelovanja. Međutim, razlike između preferencija umjerene desnice i lijevog centra, prema rezultatima ovoga istraživanja, nije moguće objasniti na sličan način.

Doc. dr. sc. Toni Popović razmatrao je urbano-ruralne veze iz perspektive policentričnog razvoja na primjeru Splitsko-dalmatinske županije. U prvom dijelu izlaganja istaknuta je uloga sociologije unutar regionalnog planiranja. Ta se tematika u okviru hrvatske sociologije počela relativno rano razvijati, pri čemu se ukazivalo na važnost promišljanja urbano-ruralnih veza tijekom socijalističke transformacije društva. U knjizi *Između zaseoka i megalopolisa* iz 1973. godine, Šušvar ističe kako urbano planiranje postoji u međunarodnim okvirima dok se regionalno do tada zanemarivalo. Isti autor vidi rješenja pretjerane urbane koncentracije sadržaja i ljudi, koja poništava svoje prednosti, izvan granica gradova. Sociologiju regionalnog planiranja smatra primijenjenom disciplinom koja pridonosi jačanju kvalitete života u cjelokupnom prostoru, brinući specifično o pitanjima humanističkog značaja poput uređenja prometa, prostornog rasporeda djelatnosti, organizacije slobodnog vremena i povećanja zanimanja ljudi za sudjelovanje u javnim pitanjima te pitanjima planiranja. U kasnijim radovima, Šušvar (1988) ističe kako regionalne razlike na prostoru tadašnje Jugoslavije nisu nestale, a uzroke pronalazi u razvojnoj politici urbanih sredina, tj. njihovu zadržavanju razvojnih fondova za sebe te izostanku regionalnog planiranja za razliku od urbanoga. Stanje nije bitno promijenjeno od vremena tranzicije u demokratsko i tržišno društvo, pri čemu se periferija stvara već na rubovima najvećih gradova. Od početka tog razdoblja ne postoji strategijski okvir promicanja ruralno-sociologijskih istraživanja. To potvrđuje *Pilarov kaleidoskop hrvatskog društva* (2021),

prema kojemu su zabilježena tek četiri takva projekta između 1992. i 2021. godine, za razliku od trinaest projekata iz područja urbane sociologije. Ipak, Popović je istaknuo kako urbano-ruralne veze nisu posve zanemarena tematika, navodeći nekolicinu radova koji se tiču društvene rekonstrukcije na ruralnom teritoriju (Štambuk i sur., 2014), održivog razvoja Srednje Like (Bušljeta Tonković, 2015) te regionalnih perspektiva Splita i prostora koji mu gravitira (Šimunović, 2018).

Važnost jačanja urbano-ruralnih veza i policentričnog razvoja u Splitsko-dalmatinskoj županiji pokazuje njezina administrativna podjela na 16 gradova i 39 općina. Ta županija ima poprilično ruralna obilježja prema različitim kriterijima (npr. OECD, Državni zavod za statistiku RH i Europska unija). Analiza regionalnih razvojnih dokumenata, koju je Popović proveo za potrebe izlaganja na skupu, upućuje međutim na izostajanje sustavnog upravljanja razvojem. Unutar strategija kontinuirano se ističe potreba revitalizacije ruralnih predjela Splitsko-dalmatinske županije (koja se ne događa) i smanjivanje njihove populacije. S druge strane, analiziranim dokumentima nedostaju čak i jasne definicije ruralnog segmenta društva te kvalitetno operacionalizirane mjere u smislu aktivnosti, izvora financiranja, vremenskog okvira provedbe te uključenih aktera. *Županijska razvojna strategija SDŽ do 2020. godine* upozorava na upitnu kvalitetu razvojnih dokumenta, tj. na nedovoljno vrednovanje metodologija, ali i izostanak praćenja proizišlih rezultata. Prepuštanje urbano-ruralnih veza stihiji rezultira prostornim monocentrizmom, tj. koncentracijom populacije i sadržaja u Splitu kao regionalnom centru uz zaostajanje ostalih dijelova (naročito onih udaljenih od urbanih sredina).

Izv. prof. dr. sc. Marko Mustapić i dr. sc. Geran-Marko Miletić (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar) izložili su rezultate studije slučaja socioprostornog oblikovanja Makarske unutar procesa planske i tržišne urbanizacije.

Prezentacija je popraćena opsežnom vizualizacijom urbanističkih kretanja Makarske, lokalnim medijskim priložima o stanogradnji, podacima Državnog zavoda za statistiku i iskustvima lokalnog stanovništva (polustrukturirani intervjui). Istraživanje je ukazalo na stihijske tendencije masovnog turizma na obuhvaćenom području. Širenja turizma na Makarskom primorju prisutno je od 1960-ih, pri čemu je već 1969. godine radilo 29 hotela. Trideset godina poslije, početkom tranzicijskog razdoblja, bilo je 47 hotela i 20 % radne snage otpadalo je na turistički sektor. Nadalje, od početka novog milenija ukupan se stambeni fond u Makarskoj gotovo udvostručio (10 906 objekata), pri čemu je uglavnom riječ o nenastanjenim stanovima, stanovima za odmor i rekreaciju ili obavljanje djelatnosti. Prema podacima Instituta za turizam koje iznose autori izlaganja, na vrhuncu sezone 2022. godine u Makarskoj je boravila 31 000 turista dnevno na osnovu čega se zaključuje kako turizam postaje glavni čimbenik transformacije mjesta s nepovoljnim društvenim, psihološkim i okolišnim učincima (tzv. prekomjerni turizam, engl. *overtourism*).

Prema Mustapiću i Miletiću, planska (od 1960-ih) i tržišna stanogradnja (od 1990-ih) uključila je fizičke promjene u prostoru i proces urbanizacije stanovništva. U prvom slučaju fokus je bio na interesima radnika i ostvarivanju stanarskog prava, dok je u drugom riječ o interesima investitora i prodaji stanova. Autori ističu kako prelaskom na logiku profita počinje stihijsko širenje grada. Iako je *Prostornim planom grada Makarske* iz 2023. godine zabranjena višestambena gradnja, njezin će nastavak ipak uslijediti sljedećih godina na temelju izdanih dozvola i onih u proceduri. Trenutačna turistifikacija nepovoljno se odražava na kvalitetu života lokalne zajednice naročito s obzirom na nedostatak priuštivog stanovanja, smanjenja dostupnosti osnovnih usluga, nefunkcionalnost komunalne infrastrukture i onečišćenje okoliša. Mustapić i Miletić zaključuju o

ozbiljenju metafore “nevidljivih gradova“ na primjeru Makarske uslijed izostanka sustavnog djelovanja urbanih aktera u poticanju održivog razvoja. To za posljedicu ima daljnje sociokulturne promjene jer Makarska od grada useljenika postaje gradom iseljenika.

Dr. sc. Augustin Derado (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – područni Centar Split) i Kristina Dobra (Centar promocije volonterstva i pomoći ranjivim skupinama) govorili su o razvojnoj vezi otoka i grada na primjeru Zlarina i Šibenika. Mali su otoci “prirodno“ stanište za održive razvojne inicijative (Polido i sur., 2014), iako ih često određuje nepovoljna ekonomska specijalizacija, starenje stanovništva, nedostatak institucija i ograničenost resursa. Uloga nadležnih administrativnih urbanih centara na kopnu može biti dvojaka. Oni mogu težiti povećanju održivosti otoka i uspostavljanju uspješnih razvojnih modela ili zanemarivati njihove potrebe, što je dugoročni problem u Hrvatskoj. Derado i Dobra istaknuli su važnost koncepta translokalnosti koji podrazumijeva odnose i mreže na više lokacija, što otočkim zajednicama olakšava cirkulaciju ljudi, resursa, praksi i ideja. Na taj se način otoci mogu promatrati kao “čvorišta veza“ (Schnepel i Alpers, 2018), a ne samo kao sinonim za stanje odvojenosti i udaljenosti.

Rezultati istraživanja koje su predstavili izlagači proizlaze iz etnografije društvenog aktivizma i razvojnih aktera na otoku Zlarinu. Kao metode korišteni su promatranje sa sudjelovanjem, polustrukturirani intervjui i desk analiza mrežno dostupnih informacija, fotografija i dokumenata. Sudionici istraživanja istaknuli su problem iseljavanja s otoka tijekom socijalističke modernizacije, koja je forsirala razvoj priobalne industrije. Stanovništvo je odlazilo vođeno boljim uvjetima života u gradu (zapošljavanje, mogućnosti dobivanja stana i kredita, komunalna opremljenost itd.). Unatoč nepovoljnom društvenom kontekstu koji tijekom tranzicije nije promijenjen uslijed centralizacije u korist velikih gradova, lokalne

razvojne inicijative vode do povezivanja institucija, nevladinih organizacija i pojedina iz različitih gradova. Naročito se ističu inicijativa “Za Zlarin bez plastike“ te osnivanje Hrvatskog centra koralja Zlarin (2023.) koji je primjer jačanja društvenog kapitala, odnosno povjerenja i suradnje među akterima u Šibeniku i Zlarinu. Iako postoje određeni uspješno realizirani projekti, otoku nedostaju ljudski resursi (ključni akteri) koji bi oblikovali dugoročnu strategiju razvoja, pri čemu ni lokalna vlast u Šibeniku nije osvijestila razvojnu ulogu Zlarina ni oblikovala primjerene mjere pomoći.

Petra Marčinko (Art radionica Lazareti) održala je izlaganje o participaciji građana u urbanom upravljanju na primjeru Dubrovnika. Najprije je izložila teorijska polazišta Michela Bassanda, prema kojem se očituje međusobni utjecaj društvenih odnosa i urbane forme, tj. društva oblikuju gradove i obratno. Aktere je pritom moguće podijeliti na političke aktere, ekonomske aktere (investitori), stručnjake za prostor, lokalne stanovnike i civilne aktere. Kad je riječ o (post)tranzicijskoj Hrvatskoj, moć je koncentrirana među političkim i ekonomskim akterima, što vodi neuravnoteženu zastupanju potreba prilikom odlučivanja o određenim prostornim pitanjima (više u Svirčić Gotovac, 2009; Šarinić i Čaldarović, 2015). Marčinko upozorava na zanemarivanje transparentnosti djelovanja i dugoročnog planiranja. Urbanistički planovi prilagođavaju se interesima investitora, što ima negativne posljedice na kvalitetu života stanovništva. Gubitak moći stručnjaka kao urbanih aktera pokazuje slučaj sociologije, čija je prisutnost značajno smanjena kao jedne od osnovnih disciplina unutar urbanističkog planiranja.

Marčinko je zatim predstavila koncepte prava na grad (Lefebvre) i prava na zajednički grad koje je situirala u kontekst Dubrovnika. Prvi polazi od potrebe za pravednijom distribucijom resursa na temelju participacije javnosti u odlučivanju o urbanim prostorima

te njihovu oblikovanju i korištenju. Drugi koncept označava suvremeni i prošireni pristup, utemeljen na suradnji između građana, javnog sektora, stručnjaka i privatnog sektora. Koncept se prilagođava specifičnostima svakoga grada, a temelji se na "viziji prostora kao zajedničkog dobra s ciljem održivosti, socijalne pravde i poboljšanja kvalitete života putem suradnje svih sektora". Marčinko ističe Bolognu kao jedan od najpoznatijih primjera primjene takvih ideja.

Kad je riječ o socioekonomskom okviru razvoja Dubrovnika, uočava se sličnost sa stanjem u Zadru, Splitu i Makarskoj. Prisutna je izrazita orijentacija na masovni turizam ("monokultura"). Neke od posljedica su komercijalizacija javnih dobara, degradacija baštine, "kriza stanovanja" (rast cijena kvadrata) i iseljavanje iz užeg centra. Strateški dokumenti tretiraju grad ponajprije kao destinaciju. Uočavaju se politizacija i centralizacija odlučivanja te istovremeno nesklonost građana prema sudioničkom upravljanju u takvom kontekstu. Unutar izlaganja predstavljene

su lokalne građanske inicijative koje pokazuju kako aktivizam može rezultirati obranom javnih interesa. Jedna od njih je inicijativa "Srđ je naš" koja je 2013. godine organizirala prvi referendum na zahtjev građana u povijesti Hrvatske, usmjeren protiv izgradnje sportsko-rekreacijskog centra s golf igralištima na Srđu. Pozitivan je i primjer modela upravljanja spomeničkom cjelinom Dubrovnika u kojem su zastupljeni predstavnici građana.

Nakon svih izlaganja uslijedila je rasprava s naglaskom na zajedničke razvojne probleme urbanih aktera u jadranskoj regiji. Sudionici su istaknuli kako potencijali kulture nisu dovoljno osviješteni kad je riječ o akterima sa znatnom količinom društvene moći, a posljedično niti implementirani u praksi. Inkluzivnost razvoja ograničava i niska zainteresiranost građana za autohtono i kolektivno djelovanje. Takva situacija, uz ekonomsku dominaciju masovnog turizma sa svim njegovim negativnim društvenim posljedicama, pozicionira jadranske gradove kao relativno periferne unutar suvremenih prostora tokova.

Toni Popović

*Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu*